

Hind xalq eposi

Kalila va Dimna

YANGL ASR AVLODI
TOSHKENT
2016

UO‘K: 821.21-3
KBK: 82.3(5Hin)
K-19

Kalila va Dimna / Tarjimon: Suyima G‘aniyeva.
– Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 368 b.

ISBN 978-9943-27-359-7

Bu asar, necha asrlarki, hikmat va masallar bobida munosib o‘rin egallab kelmoqda. Xalq hayoti, dardi, ahli donishlar ulug‘vorligi, hozirjavoblik, donolik aks etgani uchun ham «Kalila va Dimna» ta‘rif va tavsifga ega. Undagi masallar, hikmatlar mag‘zi insoniylik, olijjanoblikni ulug‘laydi. Tarbiyaviy ahamiyati jihatidan ham ushbu bebaho asar bugungi kunda ham o‘z qiymatini yo‘qotmagan. O‘qing, uqing, donolar olamida bo‘ling.

UO‘K: 821.21-3
KBK 82.3(5Hin)

Tarjimon:
Suyima G‘ANIYEVA

ISBN 978-9943-27-359-7

© «Kalila va Dimna». «Yangi asr avlodi», 2016-yil.

ABADIYATGA DAXLDOR YODGORLIK

«Kalila va Dimna», rivoyatlarga koʻra, aslida qadim zamonlarda hind faylasuf olimlari tomonidan yozilgan. U hind folklori asosida yaratilgan boʻlib, «Panchatantra», «Xitopadeshe» va boshqa asarlar bilan ildizi birdir.

«Kalila va Dimna» Eron shohi Anushiravon (531–579) davrida Hindistondan saroy fuzalolaridan boʻlgan Barzuya hakim tomonidan yashirincha Eronga keltirilib, pahlaviy tiliga tarjima qilingan. Bu tarjima yoʻqolib ketgan, lekin pahlaviy tilidan suriya tiliga qilingan tarjima (taxminan 570-yillar, mutarjim Bud nomli shaxs) adabiyotga nodir yodgorlik sifatida qoʻshildi. «Kalila va Dimna»ning Abbosiylar xalifaligi davrida oʻsha zamonning eng donishmand olimlaridan boʻlmish kotib Abdulla ibn al-Muqaffa (721–757) tomonidan arab tiliga qilingan tarjimasini uning butun dunyo boʻylab tarqalishiga sabab boʻldi.

Eski Sharq anʼanasiga koʻra, Ibn al-Muqaffa «Kalila va Dimna»ni tarjima etish asnosida faqat muqaddima yozibgina qolmay, asarning asosiy matniga ham birmuncha oʻzgarishlar kiritgan. Masalan, u «Dimna ishining tekshirilishi» faslini oʻzidan qoʻshgan.

X–XI asrlarda «Kalila va Dimna» Ibn al-Muqaffa tarjimasini asosida yana suriya tiliga, XI asrning oxirlarida yunon tiliga, XII asrda yunonchadan

slavyan tiliga, XIII asr o'rtalarida yahudiy tiliga, bir necha o'n yillardan keyin esa lotin tiliga tarjima qilingan. Ana shu oxirgi tarjima fransuz, italyan, nemis va boshqa g'arb tillariga qilingan tarjimalarga asos bo'lib xizmat qilgan.

1889-yilda mashhur rus sharqshunoslari M.Attaye va M.Ryabinin «Kalila va Dimna»ni rus tiliga tarjima qildilar. Rus olimi I.Yu.Krachkovskiy o'zining yosh iste'dodli shogirdi T.P.Kuzminga «Kalila va Dimna»ni arabchadan rus tiliga tarjima qilishni topshiradi.

T.P.Kuzmin mashhur arabshunos L.Shayxo tomonidan 1905-yil Bayrutda nashr qilingan, 1923-yilda esa qaytadan tahrir qilinib tuzatilgan variantini asos qilib oladi. T.P.Kuzminning bevaqt vafoti tarjimaning tugallanmay qolishiga sabab bo'ladi. I.Y.Krachkovskiy uni tugatib, L.Shayxonning matniga moslashtirib qayta ishlab chiqadi. Bu tarjima Y.E.Bertels so'zboshisi bilan 1957-yilda Moskvada ikkinchi dafa nashr etiladi.

Arab va suriya tillariga qilingan tarjimalardan keyin tojik adabiyotining otasi, mashhur shoir Rudakiy (940–941-yillarda vafot etgan) «Kalila va Dimna»ni fors-tojik tiliga nazm bilan, 1143–1144-yilda esa Nizomiddin Abul Maoliy Nasrulloh nasr bilan tarjima qiladilar.

XVI asrga kelib «Kalila va Dimna»ni Husayn Boyqaro farmoni bilan hirotlik shoir Husayn Voiz Koshifiy fors tiliga qaytadan tarjima qiladi, asarga «Anvori Suhayliy» deb nom beradi va uni Sulton Husayn Boyqaroga bag'ishlaydi.

Nihoyat, Hindistonda Boburiylar davrida Akbarshohning (1556–1605) vaziri Abul Fazl bin

Muborakshoh «Anvori Suhayliy»ni qaytadan ishlaydi, uning tili, uslubini birmuncha soddalashtiradi va uni «Iyyori donish» deb ataydi. XVI asrda bu noyob yodgorlikning fors tilidan turkiy tilga «Humoyunnoma» nomi ostida qilingan tarjimasi keng shuhrat qozonadi.

XIX asr oxirlarida Qozonda Gʻabdalgallam Fayzxon oʻgʻli bu asarni arabcha aslyatdan tatarchaga tarjima qilib, topografiya usulida bosmadan chiqartirdi.

Bu yerda quyidagilarni aytib oʻtmoq lozim.

Gʻarbdan tarjima qilishda asl matnni mumkin qadar oʻz holicha saqlab qolishga intilish, Sharqda esa aksari asl matnni erkin tarjima qilish anʼanasi kuchlidir. Sharqda tarjimon asl matnni qisman boʻlsa-da, oʻz dunyoqarashi va davri talablariga koʻra talqin etish va shu bilan birga, hatto oʻzidan qoʻshishga harakat qiladi, bu anʼana tusiga kirgan. Sharq xalqlari tillariga qilingan tarjimalarga yondashishda shuni koʻzda tutmoq lozim. Arab, fors va boshqa sharq tillariga qilingan tarjimalar shundan dalolat beradi. Bu narsa «Kalila va Dimna»ning oʻzbek tiliga qilingan tarjimalariga ham oiddir.

Uning oʻzbekchaga qilingan birinchi tarjimasi taxminan XIII asrga toʻgʻri keladi. Bu tarjimaning yagona nusxasi Londondagi «Indiya offis» kutubxonasida saqlanmoqda. Mutarjimi – Iftixoriddin Muhammad Bakriy. Ingliz sharqshunosi Ete oʻz katalogida mazkur nusxasiga qisqacha sharh beradi.

1131 (1718–1719)-yillarda «Kalila va Dimna» Qashqarda Mulla Temur tomonidan «Anvori Su-

hayliy» asosida tarjima qilinadi va unga «Osori Imomiya» deb nom beriladi.

1253 (1837–1838)-yillarda «Kalila va Dimna» Xivada Xorazm xonlaridan Olloqulixon hukmronligi davrida Mulla Muhammad Niyoz tomonidan forschadan o‘zbek tiliga tarjima qilinadi. Mutarjimning tarjimaga yozgan muqaddimasida asarning O‘rta Osiyoda keng tarqalganligi, sevilib o‘qilganligi, avval ham bir necha bor tarjima qilinganligi aytiladi.

«Kalila va Dimna»ning o‘zbek tilidagi tarjimalari orasida xalq ichida eng mashhuri 1898-yilda Toshkentda litografiya usulida nashr etilgan Qori Fazlulloh (taxallusi Almaiy) tomonidan bajarilgan tarjimadir. Boshqa sharq tarjimonlari kabi Almaiy ham asliyatni juda erkin tarjima qiladi, ma’lum darajada asarga o‘z hissasini ham qo‘shadi. Bu masalaning bir muhim tomonidir. Masalaning ikkinchi tomoni shuki, uning (Almaiyning) o‘ziga xos tarjima tili va uslubi bor.

Almai tarjimasi qisqa muddat – 1901–1913-yillar ichida uch marta toshbosmada nashr etiladi.

O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalari fondida «Kalila va Dimna»ning 1131 (1718–1719)-yillarda Mulla Temur tomonidan Qashqarda bajarilgan uchta qo‘lyozma nusxasi (inv. 7451, 5807, 1321-sonli), Almaiy tarjimasining 1318 (1900)-yilda ko‘chirilgan nusxasi ham saqlanadi.

Bulardan tashqari, shu fondda bu nodir asarning bir necha forsiy qo‘lyozma nusxalari va taylagina toshbosma nashrlari ham mavjud.

Shuni qayd etmoq lozimki, Almaiy tarjima qilishda, yuqorida aytganimizdek, asl matnga juda erkin munosabatda boʻlgan. Buning ustiga, uning tili ogʻir, forsiy-arabiy iboralar bilan toʻlgan, keng oʻquvchilar ommasi aksar ularni tushuna olmaydi.

1960-yilda «Kalila va Dimna»ning R. Sultonov tomonidan ozarbayjonchaga qilingan tarjimasi nashr etildi. U oʻz davrining mashhur olimi, adibi Abulmaoliy matnini asos qilib olgan. 1962-yilda mazkur tarjimaning mukammallashtirilgan ikkinchi nashri chiqdi. Bu hozirga qadar turkiy tillarda boʻlgan va chop etilganlar orasida eng eʼtiborlisidir. Kitobxonlarga taqdim etilayotgan bu asarni tarjima qilishda biz Eronda 1938-yili Abdulazim Gʻarib tomonidan nashr etilgan matn va ozarbayjon tarjimasini asos qilib oldik.

Asarni tarjima etish va nashrga tayyorlashda quyidagi jihatlarga eʼtibor qilingan:

1. Mumkin qadar mukammalroq matnni oʻquvchilarga taqdim etish. Shu maqsadda, yuqorida aytilganidek, asosan oxirgi ozarbayjon nashrini olib, unga Almaiydan baʼzi hikoyatlar qoʻshilgan.

2. Asos qilib olgan matnda keraksiz qaytariqlar, haddan ortiq tafsilotlar qisqartirilgan. Shu bilan birga, asliyatdagi tarbiyaga, odobga xilof, gʻoyat behayo parcha yo jumlar ham qisqartirildi. Buni amalga oshirishda ham asarning umumiy xususiyatiga putur yetkazmaslik koʻzda tutildi.

3. Asarning ayrim parchalari erkin tarjima qilinib, ularning muxtasar bayoni berildi, shuning uchun bu kitobga «Kalila va Dimna»ning akademik nashri emas, ommabop nashri deb qarash kerak.

4. Ma'lumki, «Kalila va Dimna»ning tili va uslubi folklor tili va uslubiga monanddir. Shuning uchun ham, tarixiy haqiqatga va asliyatga zid ish ko'rmaslik maqsadida shu narsaga rioya qilingan. Shu bilan birga, jonli xalq tilining xususiyatlari va boyliklaridan foydalanishga harakat bo'lgan.

5. Asardagi ba'zi personajlar nomi turli nashrlarda har xildir. Mazkur kitobda Almaiy nusxasida berilgan nomlar olingan.

«Kalila va Dimna» uzoq vaqtlardan beri o'zbek xalqiga ma'lum, uning ko'p hikmatli so'zlari, ajoyib hikoyalari har xil yo'llar bilan xalq orasiga keng yoyilib, og'izdan og'izga o'tib kelmoqda. Asarning o'zbek xalq ijodi va yozma adabiyotiga ham ta'siri katta. Buning izlarini mashhur adabiy yodgorliklarimizda yaqqol ko'rish mumkin. Asarning XIX asrda o'zbek tilida, toshbosmada uch daf'a nashr etilishi adabiy-ma'naviy hayotimizda g'oyat muhim hodisa bo'ldi. Natijada, bu shoh asar o'zbek xalqining ham mulkiga aylanib qoldi.

Suyima G'ANIYEVA

IBN ASH-SHOH AL-FORSIY NOMI BILAN MASHHUR BO‘LGAN BEHNUD IBN SAHVONING MUQADDIMASI

Hamd-u sanodan so‘ng biz bu muqaddimada brahmanlarning piri murshidi, hind faylasufi Beydabo nima sababdan hind podshohi Dobshalimga «Kalila va Dimna» kitobini yozib taqdim qilganini bayon etamiz. Bu kitobning mazmun va maqsadini johil kimsalardan pinhon tutish uchun undagi rivoyatlar hayvonlar va qushlar tilidan naql etiladi.

Beaql odamlar uchun u yuzaki ko‘rinar, ammo farosatli odamlar unda g‘oyat chuqur, ibratli ma‘no javohirlarini topadilar, manbalari juda boy va go‘zal ekanligini ko‘radilar. Bu kitob faylasuf uchun – keng bir fazo, aql uchun – buyuk mashq maydoni, kitob muxlislari uchun – unutilmas xotira, ma‘nosiga tushunadiganlar uchun – ajoyib bir ibrat xazinasidir.

Biz Eron shahanshohi Xusrav Anushiravonning nima uchun hakimlar boshlig‘i Barzuyani hind mamlakatiga «Kalila va Dimna» kitobini olib kelish uchun yuborganini hikoya etamiz. Barzuya Hindistonga kelganidan so‘ng hind shohining xazinasiga yashirincha kirib, «Kalila va Dimna»ni ko‘chirishga rozilik bergan kotibni topish uchun qanday hiylalar ishlatganini, hind olimlarining boshqa kitoblarini, har tomoni o‘n xonali bo‘lgan shaxmatni va bu kitobni qanday qilib Eronga keltirganini tasvir etamiz.

Biz bu yerda nima uchun Buzurjmehr Ibn al-Buxteqoning bu kitobga muqaddima yozganligini aytib, ayni zamonda kitobning fazilatlarini ham ko'rsatib o'tamiz. Biz bu kitobni qo'lga olgan har bir odamni uni o'rganishga, unga qayta-qayta murojaat qilishga, uning foydali va ibratli tomonlariga diqqat etishga da'vat etamiz. Yolg'iz shu vaqtdagina o'quvchi bu kitob inson orzu qiladigan har narsadan afzal ekanligini ko'radi. Buning uchun kitobdagi ma'juziy so'zlarning mag'zini chaqmoq lozimdir. Aks holda, o'quvchi kitob oldiga qo'yilgan maqsadni tushuna olmaydi. Biz bu yerda Barzuyaning qaytishi va kitobni o'qish usulini kashf etganini, Buzurjmehr nima uchun «Barzuya hakim» nomi bilan maxsus bir bob yozganini, bu bobda Barzuyaning tug'ilganidan boshlab qanday o'qiganini, ilohiyotga berilgani va turli oqimlar bilan tanish bo'lganligini, bu bobni «Sher va ho'kiz» bobidan oldin keltirilganining sababini ham ko'rsatib o'tamiz.

Ali ibn ash-Shoh Forsiyning naql qilishicha, faylasuf Beydabo quyidagi sabablarga ko'ra hind podshohi Dobshalim uchun «Kalila va Dimna» kitobini yozgan: rumlik Iskandar Zulqarnayn g'arb shohlarini mag'lub qilgandan keyin sharq podshohlari Eroniylar va boshqalarga qarshi hujum boshladi. U o'z dushmanini mag'lubiyatga uchratmaguncha yoki o'ziga tobe etmaguncha qattiq kurash olib borar, urushni istaganlar bilan urushar, sulh istaganlar bilan sulh tuzar edi. Eron shohlari uning yo'liga to'g'anoq bo'lgan birinchi dushmanlar edi. Eroniylar birinchi urushdayoq tumtaraqay bo'lib, har yoqqa to'zg'ib ketdi. Bundan so'ng Iskandar Zulqarnayn Xitoy tomon

qo'shin surdi. Eng avval hind mamlakatini zabt etish zarur edi. Iskandar hind podshohini o'ziga bo'ysundirmoqchi, o'z dini va hukmronligini unga qabul ettirmoqchi bo'ldi. Bu vaqtda Hindistonda Forek nomli kuchli botir, yengilmas va tadbirli kishi hukmdorlik qilardi.

U Iskandar Zulqarnaynning bostirib kelayotganidan xabar topgach, urushga tayyorgarlik ko'ra boshladi. Urush uchun lozim bo'lgan butun tadbirlarni ko'rdi. Pahlavonlarni chaqirib, jangga hozirlik ko'rishni amr etdi. Qisqa muddat ichida jangovar fil to'dalari, maxsus hujumga o'rgatilgan yirtqich hayvonlar, tamg'a bostirilgan otlar, uzun nayzalar, o'tkir qilichlar, yarqiroq qalqonlar hozirladilar.

Yunonlar Forek turgan joyga yaqinlashganida hindlarning shu mahalgacha misli ko'rilmagan lak-lak otliq askarlar hozirlab qo'rganlari haqida Iskandarga xabar yetkazdilar. Buni eshitib, Iskandar jangning mag'lubiyat bilan tugashi mumkinligidan cho'chidi. Iskandar hiylakor va shafqatsiz bo'lishi bilan birga, sezgir va tadbirli odam edi. U askarlar qarorgohi atrofida xandaq qazdirib, shu yerda ma'lum vaqtga qadar sabr qilib turish, hind shohiga qarshi qanday jang qilish haqida kengash qurib, kerakli tadbir-choralarni ko'rishga qaror qildi. U munajjmlarni chaqirtirib, hind podshohiga hujum qilish, uni yengish uchun qaysi kun yaxshi ekanligini aniqlashni amr etdi. Munajjmlar shohning buyrug'ini bajo keltirib, xayrli kun va soatni belgilab berdilar. Iskandarning shunday bir odati bor edi: u qaysi shaharni zabt etsa, u yerdagi turli sohada shuhrat qozongan mohir ustalarni o'zi bilan olib ketar edi. U o'sha ustalarga misdan

ichi bo'sh bo'lgan ot va suvorilar yasanglar, bu otlar g'ildiraklar ustiga o'rnatilgan va itarganda tez sur'at bilan harakat etadigan bo'lsin, deb buyruq berdi. Iskandar topshiriq bajarilgandan keyin otlarning ichini neft bilan to'ldirib, suvorilarga jang kiyimlarini kiygizishni va ularning hammasini qo'shinning markaz qismiga joylashtirishni, ikki tomonning qo'shinlari to'qnashishganda, otlarga o't yoqib, qo'yib yuborishni amr etdi. Toki dushmaning fillari qizib ketgan suvorilarga hujum qilganda, xartumlari kuyib qochishga majbur bo'lsinlar.

U ustalariga bu ishlarni tezlik bilan bajarishni buyurdi. Ustalar jadallik bilan ish boshladilar. Munajjimlar belgilagan kun tobora yaqinlashib kelardi. Zulqarnayn o'z elchilarini hind podshohining yoniga yuborib, taslim bo'lmoqni unga taklif etdi. Lekin bunga javoban Forek: «Zulqarnayn azal dushmanimdir, unga qarshi qat'iy qarshilik ko'rsataman», – deb javob qaytardi.

Zulqarnayn Forekning bu qarorini eshitgandan so'ng suvorilar bilan hujum boshladi. Forek ularga qarshi fillarni jang maydoniga chiqartirdi. Iskandarning sarkardalari mis suvorilarni olg'a surdilar. Fillar hamlaga o'tib, o'z xartumlari bilan mis suvorilarga yopishdilar. Xartumlari kuygandan keyin ustlaridagi askarlarni itqitib, oyoqlari bilan toptab, hech narsaga qaramay qocha boshladilar. Bu holni ko'rib Forek orqasiga qaramay qochdi, uning qo'shini har tomonga to'zib ketdi. Iskandarning askarlari esa quvlab borib ularni qidira boshladi. Shu vaqt Iskandar qichqirdi:

– Ey, hind podshohi, kel, men bilan olish, o'z qo'shiningga, odamlaringga rahm qil. Ularni

o'lim girdobiga tashlama. Falokat ro'y berganda qo'shinni tashlab qochmoqlik shohlarga yarashmaydi... Shoh o'zining butun kuch va quvvatini ishga solib, ularni mudofaa etmog'i, ularning najoti uchun o'z jonidan kechmog'i lozim. Shoh o'zining mol-dunyosi va hayotini ularga fido qilmog'i kerak. Qo'shinni qo'yib, mening qoshimga, ma'rakayi maydonga chiq, kim kimni o'ldirsa, o'sha xushbaxt bo'ladi.

Forek Zulqarnaynning bu so'zlarini eshitgach, baxtini sinamoq va g'olib kelmoq orzusi bilan unga ro'baro' bo'ldi. Har ikkala hukmdor bir necha soat ot ustida qilich o'ynatdilar. Lekin hech biri ustun kela olmadi. Iskandar toliqib, boshqa najot yo'li yo'qligini bilgandan keyin, shunday bir na'ra tortdiki, buning sadosidan yer-u ko'k larzaga keldi. Forek, askarlarim boshiga biror falokat tushdi, shekilli, nega bu na'ra tortyapti, deb orqasiga qayrilib qaradi. Iskandar shu paytda bir zarba bilan uni yerga qulatdi. O'z shohlarining boshiga tushgan bu falokatni ko'rgan hindlar hujumga o'tdilar, o'z shohlari bilan birga o'lishni sharaf hisoblab, qizg'in jang boshladilar. Iskandar esa bong urib, agar taslim bo'lsalar, ularga muruvvat qilishni aytdi va shundan keyin ular ustidan g'alaba qozonishga muvaffaq bo'ldi. Iskandar hindlar mamlakatini qo'lga kiritib, ishonchli odamlaridan birini ularga shoh qilib tayinladi. O'zi esa lozim bo'lgan tadbir va choralarni ko'rib, o'z hokimiyatini yaxshilab o'rnatgunga qadar Hindistonda qoldi. So'ngra o'zining boshqa maqsadlarini amalga oshirish uchun safarga jo'nadi. U o'z qo'shinlari bilan Hindistondan uzoqlashgach, hindlar Iskan-

dar qo'yib ketgan shohga bo'ysunishdan bosh tortdilar, ular:

– Hindiston kabi ulkan bir davlatga g'ayri jins bir odam podshohlik qilsa yarashmaydi. Bunday yot odam bizga iltifotsiz bo'ladi, hamisha bizlarni tahqir etadi, – dedilar va hind shahzodalaridan birini – Dobshalimni shoh qilib ko'tardilar. Iskandar qo'yib ketgan odamni esa taxtdan tushirdilar. Ammo Dobshalimning mavqeyi mustahkamlangandan keyin g'ururga berildi va atrofidagi shohlarni bezovta qila boshladi. U hamisha jangda g'olib kelar, shuning uchun ham atrofida bo'lgan shohlar vahimaga tushardilar, aholi esa undan yurak oldirib qo'ydi. O'z qudrati, hokimiyatining mustahkamligidan mag'rurlangan Dobshalim raiyatning qayg'usini chekmas, uni xo'rlar va ranjitar edi. U borgan sari hadidan oshardi.

Dobshalim zamonida o'z bilimi va ma'rifati bilan shuhrat qozongan, brahmanlardan bo'lgan donishmand bir faylasuf bor edi, hamma maslahat so'rab unga murojaat etar edi. Uning oti faylasuf Beydabo edi. Shohning raiyatga qarshi bunday adolatsizligini ko'rgan Beydabo uni adolat va to'g'rilik yo'liga qaytarish uchun chora izlay boshladi. U o'z shogirdlarini to'plab so'radi:

– Bilasizmi, men sizlar bilan nima haqida maslahatlashmoq istayman?

– Yo'q, bilmaymiz, – deb javob berdi ular.

– Men Dobshalim podshohning haddan oshgan adolatsizligi, uning qilayotgan son-sanoqsiz jinoyatlari va xalqqa zulm qilayotganini ko'rib o'ylab qoldim va uzoq mulohazadan so'ng shunday qarorga keldim. Biz shohning fe'li ayniganini payqaganimizda,

uni yaxshilik qilishga, adolatli bo'lishga targ'ib etishimiz kerak. Agar uni o'z holiga qo'yib bersak, bu biz uchun kechirilmas gunoh bo'ladi, sonsiz-sanoqsiz falokatlar yuz beradi, biz qo'rqqoqlar va bizlarni o'zlaridan aqlsiz hisoblaydigan, bizni mensimaydigan ahmoq odamlar vaziyatiga tushib qolamiz. Men tug'ilib o'sgan vatanimni tark etish fikrida emasman. Podshohning qabih ishlar qilishiga, xalqqa jabr-u zulm etishiga aql va idrokimiz yo'l qo'ya olmaydi. U bilan kurashmoq uchun bizning aqldan bo'lak hech bir qurolimiz yo'q. Madad izlab boshqa mamlakatlarga borish ham foyda bermaydi. Podshohning kirdikorlarini ma'qul ko'rmaganligimizni va undan noroziligimizni podsho sezsa, u bizni, albatta, halok etadi.

Siz bilasizki, go'zal manzarali, noz-ne'mat ko'p bo'lgan yerda itning sher bilan, ilonning ho'kiz bilan birga turishi tahlikalidir. Ko'ngilsiz hodisalar va falokatlardan o'zini himoya qila bilmoq, xavfning oldini olib, do'stlar orttirmoq faylasufning burchidir. Aytishlaricha, bir faylasuf o'z shogirdlariga shunday deb yozgan ekan: «Yomonga qo'shni bo'lgan odam dengiz sayyohiga o'xshaydi: u g'arq bo'lishdan qutulsa ham, qo'rquvdan qutula olmaydi. Agar bunday odam tahlikali va dahshatli bir yerga borsa, uni fahmsiz va idroksiz bir hayvon deb hisoblamoq lozimdir, zotan, foydali va zararli narsalarni, hatto vahshiy hayvonlar ham farq eta biladilar.

Axir suv ichmoq uchun hayvonlar ham o'z to'dalarini xavfli yerlarga hech olib bormaydilar, tasodifan shunday joyga kelib qolsalar, savqi tabiiy u yerdan qochishga majbur etadi, ular o'z jonlarini saqlab qoladilar».